

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyai Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
158. évfolyam (2024) 5. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:
Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039-8098

TARTALOMJEGYZÉK

TÁRSADALMI KIHÍVÁSOK – NŐI SZEREPVÁLTOZÁSOK

<i>Sárai Szabó Katalin</i> : Barátnők között. Hampel Józsefné Pulszky Polyxena női kapcsolatai az 1870-es évektől az 1900-as évek elejéig	807
<i>Unger Gabriella</i> : Női vezetők a politikai rendőrségen 1956 és 1962 között önéletrajzaik tükrében	843
<i>Kiss László – Ring Orsolya</i> : A gyermekgondozási segély bevezetése és hatása a nők munkaerőpiaci helyzetére 1967 és 1985 között	877

TANULMÁNYOK

<i>Molnár Péter</i> : A Dubnici Krónika utolsó fejezetei (cc. 229–235.): szerzői arcél és módszerek	895
<i>Tóth Kelemen</i> : Eldurvult közízlés vagy növekvő önérzet? A becsület bántalmazása és védelme a dualizmus kori bűnügyi statisztikák tükrében	919
<i>Vukman Péter</i> : A bajai háromszögben élő délszlávok és a változó magyar–jugoszláv kapcsolatok (1944–1956)	951
<i>Tóth Ágnes</i> : Keletnémet–magyar kulturális kapcsolatok (1949–1973)	979

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Barabás Gábor</i> : A pápai delegált bíróság az Árpád-kori Magyarországon. Püspökök – prépostok – pápai káplánok (<i>Somogyi Szilvia</i>)	1001
<i>Bocsi Zsófia – Gulyás László Szabolcs</i> : Berettyóújfalu településtörténete a középkorban (<i>Kádas István</i>)	1004
<i>Marchut Réka</i> (vál., jegyz., bev.): Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931). Dokumentumok (<i>Antal Róbert-István</i>)	1007
<i>Ványai Márton</i> : A magyar 2. hadsereg doni katasztrófája szovjet hadműveleti iratok és emlékezések tükrében, 1943. január 12–24. (<i>Fóris Ákos</i>)	1010
<i>Jan Němeček</i> (főszerk.): Československá zahraniční politika po osvobození 1945 (<i>Miklós Dániel</i>)	1014

<i>Zoran Janjetović: Konfrontacija i integracija. Nacionalne manjine u Srbiji</i> 1944–1964 (<i>A. Sajti Enikő</i>)	1016
--	------

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	1021
-----------------------------	------

Vukman Péter

A BAJAI HÁROMSZÖGBEN ÉLŐ DÉLSZLÁVOK ÉS A VÁLTOZÓ MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK (1944–1956)*

A második világháború végén Magyarország és Jugoszlávia korántsem rendelkezett azonos érdekvényesítő erővel. A háborút Magyarország a vesztes országok oldalán fejezte be, mozgásterét alapvetően korlátozta a Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény, melynek értelmében nemzetközi ellenőrzés és katonai megszállás alá került. Az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés szeptember 15-i életbe léptetéséig a Szovjetunió által dominált Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) teljhatalommal rendelkezett az országban, s érdemben beleszólt nemcsak a külpolitikai, hanem a bel- és gazdaságpolitikai vonatkozású kérdésekbe is. Jugoszlávia ezzel szemben önbizalomtól duzzadó, büszke győztesként fejezte be a harcokat, hiszen a Josip Broz Tito vezette partizánok majdnem teljesen saját erőből szabadították fel az országukat a tengelyhatalmak és szövetségeseik megszállása alól. Habár a közelmúlt eseményei erősen megterhelték a magyar–jugoszláv kapcsolatokat, az új magyar demokratikus elit őszintén kereste a közeledés lehetőségét, mivel fontossá vált az ország nemzetközi elszigetelődésének enyhítése. Túl azon, hogy példaértékűnek tartotta a jugoszláv politikai berendezkedést, a közeledésben a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezérkarát egy további cél is motiválta: saját belpolitikai pozícióinak erősítése és külső politikai háttérnek megteremtése.¹ A jugoszláv vezetés külpolitikai szempontból elsősorban a Balkán-félszigeten délelgetett regionális hatalmi ambíciókat, s ennek megvalósulásához biztonságban kívánta tudni az ország északi határát. Tito kormánya tehát a Drávától északra leginkább egy Jugoszláviával szorosan együttműködő, a helyi kommunista párt vezetése alatt álló, szövetséges országot kívánt látni. A Magyarországgal szembeni jugoszláv nyomásgyakorlás valójában tehát Rákosi Mátyás és az MKP hatalomba történő bebástyázását szolgálta, a magyarországi délszláv kisebbség pedig kiváló nyomásgyakorló *eszközt* jelentett számára céljai elérésében.

A Magyarországon élő szerbek, horvátok és szlovének 1945 és 1956 közötti helyzetére, lehetőségeire és érdekvényesítő képességeire (vagy éppen azok

* Tanulmányom a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja keretében, a „Hatalmi politika és mindennapok, magyarok és délszlávok a bajai háromszögben (1945–1956)” téma keretében valósult meg.

¹ *A. Sajti Enikő*: Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947. Délvidéki Szemle 2. (2015) 1. sz. 16.; *Uő*: Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged 2010. 141.

hiányára) alapvető hatást gyakorolt a magyar–jugoszláv kapcsolatok változása, ezért azt csak a befogadó állam (Magyarország) – kisebbség – anyanemzet (Jugoszlávia) hármass viszonyrendszerében értelmezhetjük. Különösen igaz ez a bajai háromszögben élő délszlávok történetére. Földrajzi elhelyezkedésüket vizsgálva a magyarországi délszlávok az össznépességhez viszonyítva a legnagyobb arányban a történelmi Bács-Bodrog vármegye Magyarországon maradt, nagyvonalakban háromszöget formáló területén, a Bajai és a Bácsalmási járásban, valamint Baja városában éltek, vagyis az úgynevezett bajai háromszögben.

Tanulmányomban három nagy egységre tagolva 1944 őszétől 1956 októberéig a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásába ágyazva tekintem át a háromszög területén élő délszlávok történetét. Amellett érvelek, hogy a második világháború utáni jugoszláv területi követelések lebegtetésének részeként felértékelődött a térség mind a két ország viszonyában, mind a magyarországi délszlávok törekvéseiben. Az első években élvezett kitüntetett szerep 1948-at követően visszajára fordult, a fagyossá vált kétoldalú kapcsolatok következtében az itt élő délszlávokat sújtották leginkább elnyomó intézkedések. A Sztálin halálát követő lassú normalizálódás csak 1956-tól hozott sorsukban érdemi javulást. Az egyszerűség kedvéért a korszakban általánosan elterjedt délszláv elnevezést használom, külön nemzeti hovatartozásra csak ott utalok, ahol az az egyértelműség követelményei szempontjából megkerülhetetlen.

A határkérdés, a délszláv kisebbség és a bajai háromszög (1944–1948)

A Vörös Hadsereg egységeinek megjelenését (1944. október) követő hónapok meglehetősen turbulens időszakknak bizonyultak a magyar–jugoszláv határ mentén élők számára. A szovjet csapatok jelenléte és a titói partizánok hősieles harcának mítosza megnövelte az itt élő délszlávok önbizalmát. A határközeli falvakat jugoszláv katonaság szállta meg, az OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda, Népvédelmi Osztály) szervei a helyi délszlávok képviselőiből „népfelszabadító bizottságokat” és fegyveres milíciákat szerveztek. Az egyik legkorábbi testület 1944. október közepén Szeged szomszédságában, Szőregen jött létre.²

Október 20-át követően a népfelszabadító bizottságok sorra megalakultak a bajai háromszög vegyesen lakott falvaiban is: Katymáron, Garán, Hercegszántón,

² Arhiv Jugoslavije [Jugoszlávia Levéltára] (a továbbiakban: AJ) 507 Savez komunista Jugoslavije, Centralni komitet [Jugoszláv Kommunista Szövetsége, Központi Bizottság] (a továbbiakban: 507 CK SKJ), IX 75 Međunarodni odnosi, Mađarska (a továbbiakban: IX 75)/III-8. Jugoslovenske manjine u Madjarskoj, 1946. 16.; AJ 507 CK SKJ XVIII Komisija za nacionalne manjine (a továbbiakban: XVIII)-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 96.

Vaskúton, Csávolyon, Bácsalmáson, Bácsborsodban, Bácsbokodon, Felsőszentivánon, Mátételkén, Bácsszentgyörgyön és Csikérián. A térség központját, Baját leszámítva a tényleges hatalom egészen 1945 februárjáig–márciusáig ezen bizottságok kezében volt, munkájukban mindenhol részt vettek a délszláv kisebbség legtekintélyesebb helyi képviselői: Hercegszántón az elnöki tiszteet Szaboljev Józó, a titkári pozíciót Gálits Ljubinkó töltötte be, Felsőszentivánon Pestality Nikola, Bácsalmáson Pijukovics Gábor volt az elnök.³ A délszlávok vezetője Garán Karagity Antun délszláv népi író és Sokac Iván volt.⁴ 1944. november 5-én Karagity vezetésével egy délszláv alakulat szállta meg Baját, a polgármestert két napra eltávolította hivatalából, a városházára jugoszláv és vörös csillagos zászlókat helyezett ki. Végül a szovjet katonai parancsnokság utasította ki őket a városból. December 15-én Karagity másodszor is megkísérelte átvenni a hatalmat Baján, a szovjet városparancsnok ekkor már a letartóztatását is elrendelte, ám még időben sikerült elmenekülnie a városból.⁵

A népfelszabadító bizottságok megalakulását követően a helyi délszlávok körében több helyütt mozgalom indult a térség Jugoszláviához való csatlakozásáért. Kumcev Aleksandar szegedi kereskedő 1945. január 1-jére délszláv nagygyűlést szervezett Szegedre, ahol tervei szerint mintegy 20 ezer magyarországi délszláv demonstrált volna arról, hogy jövőjüket Jugoszláviában képzelik el. A Rába-vidéki szlovének körében ugyanekkor a monostori Konkolity Ferenc vezetésével indult agitáció a térség Jugoszláviához való csatlakozásáért.⁶ Legjelentősebbnek és időben leginkább elhúzódónak mégis a bajai háromszögben indult mozgalmat tekinthetjük, melynek vezetője a már említett Karagity volt. Habár Jugoszlávia hivatalos formában nem jelentette be területi igényét a térségre, a magyar–jugoszláv határkiigazítás lehetősége időről időre még a legmagasabb belgrádi kormányzati szinteken is felmerült,⁷ a magyarországi délszlávok körében pedig ezirányú propagandatevékenységet is folytattak. 1945. január 10-én Karagity vezetésével délszláv küldöttség is járt Titónál, a háromszög Jugoszláviához csatlakozását kérve.⁸

³ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 96–97.

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. Operatív Dossziék (a továbbiakban: 3.1.5.) O-9556. 132–134. Jelentés. Baja, 1948. szept. 1.

⁵ Kemény János: Baja thj. város 1944–1949. évi története a polgármesteri jelentések tükrében I. Kecskemét 2015. 38.

⁶ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 105.

⁷ Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vítás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In: Magyarok és szerbek. A változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet. Szerk. Bíró László – Hornyák Árpád. Bp. 2016. 316–318.

⁸ A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr 2012. 590–591.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 215. Jelentés. Baja, 1953. jún. 3.; uo. O-9556/2. 195–196. Jelentés. Baja, 1948. okt. 18.

1945 tavaszára a jegyzők és a tisztviselők megérkezésével a magyar közigazgatás fokozatosan kiépült a térségben, a rendőrség és az ekkor megszerveződő határőrség pedig átvette a rendfenntartó és határőrizeti feladatokat. A népfelszabadító bizottságokat mindenhol feloszlatták. A jugoszláv álláspont szerint ezt erőszakkal, drasztikus megkorlátozásokkal hajtották végre, a bizottságok létrehozásában és működtetésében részt vett személyeket üldözték, közülük többeket letartóztatnak.⁹ Mindez azonban nem járt együtt a határváltozással kapcsolatos jugoszláv agitáció megszűnésével. 1945 májusában például a Rába menti szlovén falvakban és Szentgotthárdon jugoszláv fegyveres alakulatok garázdálkodtak, és a terület legrövidebb időn belüli Jugoszláviához való kerülését hirdették.¹⁰ Hasonló jugoszláv propagandatevékenység volt megfigyelhető a Letenyei járás területén is.¹¹ Augusztus első napjaiban egyes híresztelések szerint 30–35 ezer fős partizanalakulat gyülekezett a magyar–jugoszláv határon, és több helyen felröppent a hír, hogy Pécsre, a mecseki szénbányákat és Tolna megyét Dombóvárig az éppen ekkor zajló potsdami konferencián Jugoszláviához fogják csatolni.¹² Ezeknek az akcióknak a hátterében a szövetséges hatalmak vezetőinek találkozója időzített jugoszláv nyomásgyakorlási szándék állhatott.

1945 októberében Felsőszölnökön a határon átlépő partizánok lefegyverezték a községi rendőrséget, és saját közigazgatást kívántak bevezetni. Gyűléseiken a Szentgotthárdi járás, Körmend és Szombathely Jugoszláviához csatolásának szükségességét hirdették.¹³ Pécsre és a környékbeli falvakba is beszivárogtak a nyíltan jugoszláv propagandát folytató partizánok.¹⁴ 1945. október 9-én az *Esti Szabad Szó*, a Nemzeti Parasztpárt napilapja ismertette Vladimir Velebit jugoszláv külügyi államtitkár külföldi sajtó munkatársainak adott nyilatkozatát, amelyben kijelentette, hogy a Magyarországgal szembeni határkiigazítás kérdése még kidolgozás alatt áll, a területváltozás azonban inkább technikai jellegű lesz; „méréteiben ugyan jelentéktelen, de mégis szükségszerű”. Pásint

⁹ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 100.; uo. IX 75/III-8. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1946. 16.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M-KS 274-10 Magyar Kommunista Párt iratai, Külügyi osztály, külügyi iratok (1943–1948) (a továbbiakban: M-KS 274-10) 78. ő. e. 1. Az MKP budapesti központjának. Szentgotthárd, 1945. máj. 27.

¹¹ MNL OL XIX-J-1-k Külügyminisztérium, Általános iratok (a továbbiakban: XIX-J-1-k)-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/b-1874/pol/1946 (22. d.). Jelentés a jugoszláv propagandáról. Letenye, 1945. máj. 16.

¹² MNL OL M-KS 274-10-78. ő. e. 2–12. Összefoglaló jelentés. Pécs, 1945. nov. 19.; uo. 78. ő. e. 15–20. Jelentés. Pécs, 1945. nov. 15.; MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-8/b-347/pol/F1947 (15. d.). Távirat, 1945. aug. 4.

¹³ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-8/b-32499/1945 (15. d.). Szóbeli jegyzék. Bp., 1945. okt. 19.

¹⁴ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-8/b-32668/1945 (15. d.). Jelentés a jugoszláv propagandáról Baranya vármegye területén. Bp., 1945. okt. 19.

Ödön, a Miniszterelnökség II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának vezetője ez alapján úgy vélte, leginkább a bajai háromszög egyes határmenti községeiről (földrajzi elhelyezkedése és jelentős délszláv lakossága miatt mindenekelőtt Garáról és Hercegszántóról) lehet szó.¹⁵

Tovább folytatta a bajai háromszög Jugoszláviához csatolására irányuló küzdelmét Karagity Antun is. A garai bunyevác népi író a bajai rendőrkapitányság még 1945 februárjában letartóztatta, jugoszláv közbenjárásra azonban már másnap szabadon engedték, és öt másik garai családdal együtt február 18-án¹⁶ Jugoszláviába költözött¹⁷ a határtól mindössze két kilométerre fekvő Regőce községbe. Itt szervezte meg a Bajai Háromszög Népfelszabadító és Antifasiszta Mozgalmát. Hívei többször átkeltek a határon, és horvát, valamint magyar nyelvű plakátokat terjesztettek a környék falvaiban. Ezekben a délszlávok sanyargatásáról, a jugoszláviai magyarokat megillető jogokról írtak, s ugyanezeket követelték a Magyarországon élő délszlávok számára is. Sürgették a helyi szlávok csatlakozását a mozgalomhoz, és szorgalmazták Karagity Magyarországra való visszatérését.¹⁸ Egyúttal arról is biztosították a helyieket – ahogyan azt egy Csávolyban talált horvát nyelvű röplapban olvashatjuk –, hogy „Nemsokára újból lengeni fognak a jugoszláv zászlók a bajai háromszögben!”¹⁹

A jugoszláv agitáció 1945 augusztusában különösen felerősödött a térségben. A határmenti tanyákon partizán alakulatok jelentek meg, fosztogattak, az állatokat elhajtották, a terményeket elszállították. A Szabadka–Érsekcsanád és a Szabadka–Baja-vasútvonalon naponta érkeztek olyan újságok és röpiratok, amelyek azt hirdették, hogy a háromszöget mint „jugoszláv népi területet” a békeszerződésben Jugoszláviához kell csatolni. A bácsalmási bunyevácok nyíltan beszéltek arról, hogy meg kívánják alakítani a Jugoszláv Kommunista Párt helyi szervezetét.²⁰ (Utóbbira végül nem került sor.) Csatalinác Márton szeptember 11-én jegyzőkönyvet íratatott alá a helyi bunyevácokkal, amelyben a háromszög

¹⁵ MNL OL X 10872 Másolatok Gyűjteménye, Használati mikrofilmek, Nagysorozat. Külügyminisztérium, Békeelőkészítő Osztály (a továbbiakban: X 10872)–12486 X 4831. IV–110. Pásint Ödön a külügyminiszternek. Bp., 1945. okt. 16.

¹⁶ AJ 50 Predsedništvo vlade FNRJ [JSZNK kormányának elnöksége] (a továbbiakban: 50)–63–19. Zapisnik, kojeg je dao Predsedništvo vlade g. Antun Karagić, 1945. jún. 19.

¹⁷ MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (a továbbiakban: BKVL) IV.401/b Bács-Bodrog vármegye és Baja város főispánjának iratai, Általános iratok (a továbbiakban: IV.401/b) 3. d. 624/1945/főisp. Jelentés Bács-Bodrog vármegye bunyevác lakosságának nemzetiségi viszonyairól. Baja, 1945. szept. 6.

¹⁸ AJ 50–63–23. Hrvati u Bajskom trokutu, 1945. márc. 8.; AJ 50–63–25. Drugovi i drugarica! 1945. júl. 21.; AJ 50–63–26. Néptársak és néptársnők! 1945. júl. 21.; AJ 507 CK SKJ IX 75/III–2. Drugovi i drugarica! Draga naša madjarska braća i sestre u Bajskom trokutu, 1945. júl. 21.

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)–Jugoszlávia-16/c-50/pol/1948 (22. d.). Szlávok a bajai háromszögben c. délszláv röplap fordítása. Csávoly, 1945. márc. 22.

²⁰ MNL OL XIX-A-1-n Miniszterelnökség, Kisebbségi és békeelőkészítési osztály (a továbbiakban: XIX-A-1-n) 576/z-1945 (1. d.). Feljegyzés, 1945. aug. 29.

Jugoszláviához csatolását kérték.²¹ Augusztus 20-án a határt illegálisan átlépő Karagity vezetésével a bunyevácok egy csoportja ismét bevonult Bajára. Karagity kikiáltotta magát a bajai háromszög kormányzójának, s a városházán két órán át lengett a jugoszláv zászló.²²

Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy Karagity teljesen élvezte volna a jugoszláv vezetés bizalmát, tevékenysége sok esetben inkább hátráltatta a jugoszláv külpolitikai célok érvényesülését. Ezzel függhetett össze, hogy május 5-én a zombori OZNA letartóztatta – amit a bajai háromszög területén, szórólapok terjesztésével kifejtett „sovinisza tevékenységgel” indokoltak –, majd három nap fogva tartás után Újvidékre szállították, ahol újból kihallgatták. Öt nap múlva azonban szabadon engedték. Karagity állítása szerint mozgalmukat az újvidéki és a zombori OZNA folyamatos ellenőrzés alatt tartotta.²³ Többször is sikertelenül próbáltak meg jelentős anyagi segítséget (személyautót, 100 ezer dinárt) kicsikarni a jugoszláv vezetéstől.²⁴ Az anyagi segítségkérés negligálásán túl a hatóságok még 1945 szeptemberében sem támogatták, hogy Karagity visszatérhessen Magyarországra. Azzal érveltek, hogy tevékenységével árt a bajai háromszögben élő magyarok és délszlávok kapcsolatának, és ami talán még ennél is fontosabb, a magyar–jugoszláv jószomszédi viszonyoknak.²⁵

Karagity végül november 28-án tért vissza a bajai háromszögbe.²⁶ Hazaengedése minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy a november 4-én tartott nemzetgyűlési választásokon a Kisgazdapárt győzelmével nem a jugoszláv kormány számára kedvező eredmény született, s a lépés nyitánya lehetett az

²¹ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/c-32670/pol/1945 (22. d.). Jelentés a Csatalinác Márton elleni ügyről. Bp., 1945. okt. 22.

²² MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/c-32267/1945 (22. d.). Jegyzőkönyv. Gara, 1945. aug. 29. Bács-Bodrog vármegye fő- és alispánja már 1945 szeptemberétől sürgette, a kormány szenteljen több figyelmet a bunyevácok kulturális kívánságainak, „nemzeti törekvéseik helyes irányba terelése érdekében” pedig adjanak ki 3–4 ezres példányszámban havi, esetleg kéthetes rendszerességgel, központi irányítás mellett megjelenő horvát nyelvű újságot. – MNL BKKV IV.401/a Bács-Bodrog vármegye és Baja város főispánjának iratai, Bizalmas iratok (a továbbiakban: IV.401/a). 43/1945.biz. A bácskai háromszögben tapasztalható bunyevác nemzetiségű megnyilatkozások. Baja, 1945. nov. 7.; uo. IV.401/b. 624/1945.főisp. jelentés Bécs-Bodrog vármegye bunyevác lakosságának nemzetiségi viszonyairól. Baja, 1945. szept. 6.; uo. IV.401/b 3. d. 613/1945. A bunyevác nemzetiségű lakosság kívánságainak tisztázása. Baja, 1945. okt. 28.

²³ AJ 50-63-18. Zapisnik, kojeg je dao Antun Karagić u Predsedništvu Ministarskog saveta, 1945. jún. 18.; AJ 50-63-19. Zapisnik, kojeg je dao Predsedništvo valde g. Antun Karagić, 1945. jún. 19.

²⁴ AJ 50-63-16. Ministarstvo narodne odbrane, 1945. jún. 12.; AJ 50-63-22. NOP u B. T., P. broj 123/1945, 1945. aug. 16.

²⁵ AJ 50-63-32. Predmet Karagić Antun podaci, d. n.

²⁶ AJ 50-63-41. Predsjedništvo Savezne Vlade FNRJ, M. br. 43/1946, 1946. máj. 9. Karagity visszatérését a magyar hatóságok nem tiltották meg: a miniszterelnökség inkább azon az állásponton volt, hogy tevékenységét figyelemmel kell kísérni és az első törvény- vagy rendeletellenes lépése esetén közigazgatási vagy bírósági eljárást kell indítani ellene. – MNL OL XIX-A-1-n-31-1946. alapszám (3. d.). Feljegyzés a bunyevác nemzetiségű lakosság kívánságainak tisztázásáról. Baja, d. n.

1945–1946 fordulóján felerősödő, a magyarországi délszláv kisebbség vélelmezett sanyarú sorsát középpontba állító jugoszláv diplomáciai nyomásgyakorlásnak és a jugoszláv sajtó Magyarország-ellenes propagandakampányának.

Ebből a szempontból kedvező fejleménynek számított, hogy a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának (MSZAF)²⁷ Mohácsra összehívott első országos konferenciáján 1945. december 3-án megalapították a délszláv szekciót.²⁸ Itt megbízták Karagityot, hogy a szerb és horvát lakta községekben szervezze meg a Front helyi képviselőit. Nagy elánnal munkához is látott, s ennek eredményeként a bajai háromszög valamennyi délszláv lakta falvában rövid időn belül megszerveződtek az egyesületek, amelyeket utóbb a jugoszláv értékelések is a legerősebbnek tartották, a háromszög délszláv lakosságát pedig a legöntudatosabbnak.²⁹ A szekció létrehozásával Jože Brilej, a jugoszláv külügyminisztérium politikai osztályának vezetője is egyetértett, mert szemben az 1945 elején hivatalosan feloszlott népfelzabardító bizottságok gyakran Jugoszláviából támogatott, de nem kellően szervezettek, sokszor a központi vezetés tudta és utasításai nélkül végrehajtott lépéseivel, így könnyebbé vált a nemzetiségi törekvések koordinálása.³⁰

Két héttel később, december 19-én Lazar Brankov, a SZEB mellé rendelt jugoszláv misszió tagja³¹ Rex József minisztériumi segédtitkárral³² folytatott megbeszélést. Miután Rex afelől érdeklődött, hogy miként lehetne javítani az átmenetileg rosszabbodó magyar–jugoszláv kapcsolatokon, Brankov kertelés nélkül tudatta vele, hogy Magyarországnak tettekkel kellene bizonyítania jó szándékát. Jugoszlávia az alábbi három területen várt el mielőbbi eredményt: „1. Ha a Jugoszlávia részéről kért háborús bűnösöket kiadná, 2. Az iskolák

²⁷ A magyarországi szlovákok és délszlávok mozgalma 1945. február 18-án Battonyán, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának megalakításával öltött szervezeti keretet. – *Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948 (Dokumentumok)*. Bács-Kiskun megye múltjából 12. (1993) 1. sz. 362.

²⁸ Uo.; *Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948*. In: *Magyarok és szerbek. A változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Szerk. Bíró László – Hornyák Árpád. Bp. 2016. 351.

²⁹ AJ 507 CK SKJ IX 75/III-8. Jugoslovenske manjine u Madjarskoj, 1946. 22.

³⁰ AJ 50-63-33. Ministarstvo inostranih poslova, pov. br. 785, 1946. jan. 24. A SZEB mellett működő jugoszláv misszió három aktivista küldését javasolta: egyet a szállítmányozási bizottság tagjaként Pécsre, egyet Mohácsra, öt a folyami hajózási képviselőtük tagjaként legalizálnák, a harmadik aktivistát magánál a misszionál állítanak munkába. – AJ 507 CK SKJ IX 75/III-8. Drugu Veljku Vlahoviću za CK KPJ, br. 6076, 1946. ápr. 18.

³¹ Lazar Brankov magyarországi tevékenységére lásd *Vukman Péter: Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949)*: Lazar Brankov. Századok 148. (2014) 959–981.; *Uő: „Harcban Tito és Ránkovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)*. Bp.–Pécs 2017. 45–73., 187–198., 221–230.

³² Rex Józsefre lásd *A. Sajtó Enikő: Egy kommunista káder a külügyben: Rex József*. Forrás 41. (2009) 7–8. sz. 89–109.

megadása legalább olyan mértékben és olyan formák szerint, mint ahogyan a magyarok Jugoszláviában azt megkapják, 3. Ha megszűnne a jugoszláv nemzetiségek bántalmazása.”³³ A jugoszláv nyomásgyakorlás eszköztárában tehát a határkérdés lebegtetése mellett egyre hangsúlyosabbá vált a magyarországi délszláv kisebbség ellen elkövetett vélt vagy valós sérelmek kivizsgálásának és a délszlávok anyanyelven történő oktatásának követelése.

1946. január 6–8. között jugoszláv–magyar vegyesbizottság vizsgálódott a Baranya megyei, Mohács és Baja környéki délszláv falvakban. A bizottságot magyar részről Bassola Zoltán államtitkár vezette, jugoszláv részről pedig Javorski őrnagy, és Hídvégi Ferenc, a Tanjug hírügynökség szerkesztője volt még a tagja. A bizottság megállapította, hogy a délszlávok főként iskolaügyi, kulturális, közigazgatási és rendészeti vonatkozású sérelmei valóban fennállnak. Azt javasolta, hogy a vegyesen lakott községekben a hivatalos feliratok legyenek kétnyelvűek, cseréljék le azokat a közigazgatási tisztviselőket, akikkel szemben a délszlávok részről panasz hangzott el, és távolítsák el a Baja környéki falvakból a határőrség és a rendőrség nagyrészt Jugoszláviából átmenekült magyar és német tagjait. A bizottság külön kiemelte annak szükségességét, hogy népszámláláson tisztázzák a délszláv kisebbség valós létszámát.³⁴

A vegyesbizottság megállapításaira hivatkozva és egyben nyomás alá is helyezve a magyar vezetést, Obrad Cicmil ezredes, a SZEB mellé delegált jugoszláv misszió vezetője január 12-én jegyzékben tiltakozott Tildy Zoltán miniszterelnöknél.³⁵ Január 17-én pedig a Tanjug számolt be részletesen a bizottság munkájáról, szinte sérelmi katalógusként sorolva fel a délszláv kisebbséget ért hátrányos megkülönböztetéseket. A bajai háromszög vonatkozásában külön kiemelte, hogy Hercegszántón és Garán a szabadságra hazatérő partizánokat a határőrök sértetik, és tetteleg bántalmazzák, „terrorista módszereket” alkalmaznak a jugoszláv hadsereg leszerelt katonáival szemben,³⁶ gyakran tartanak házkutatásokat, többeket indoklás nélkül fogva tartanak, és szidalmazzák a jugoszláv dalokat éneklőket.³⁷ Január 30-án Farkas Béla táblabíró vezetésével újabb bizottság szállt ki Bajára az atrocitások kivizsgálására. A bizottság munkájával azonban a jugoszláv

³³ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-4/af-44/1945. (4. d.). Feljegyzés. Bp., 1945. dec. 19.

³⁴ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Feljegyzés. Bp., 1946. febr. 26. 1. sz. melléklet. Bassola Zoltán államtitkár beszámolója a jugoszláv–magyar bizottság jan. 6–8-i délvideki kiszállásáról.

³⁵ MNL OL XIX-A-1-d Miniszterelnökség, Tildy Zoltán miniszterelnök iratai (1945–1946) (a továbbiakban: XIX-A-1-d) sz.n.-1946 (1. d.). A jugoszláv delegáció a Miniszterelnök Úrnak. Bp., 1946. jan. 12.

³⁶ A bajai háromszög felszabadulását követően valóban többen jugoszláv partizánnak álltak. Egy 1958-as jugoszláv kimutatás név szerint 18 katymári és 39 garai partizánt sorolt fel. – AJ 507 CK SKJ XVI-II-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 86–88.

³⁷ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Bizalmas tájékoztató, 1946. jan. 19. 44. sz.

fél ismételten elégedetlen volt, tevékenységét „meddőnek”³⁸ és hatástalannak tartotta a konfliktusok megszüntetésére és a bűnösök felelősségre vonására.³⁹

A magyarországi délszláv kisebbség számbavételét végül 1946. március 16–23. között végezték el, a jugoszláv diplomaták azonban már rögtön a kezdetén elégedetlenségüknek adtak hangot. Brankov már az első nap sérelmezte Heltai György miniszteri osztálytanácsos előtt, hogy az összeírás során a Front részvételéről szóló megállapodást sehol sem tartják be, s hogy az összeírást végző jegyzők híresztelése szerint a magukat délszlávnak vallókat – a svábokhoz hasonlóan – 50 kilogrammos poggyással ki fogják telepíteni.⁴⁰ A jugoszláv diplomaták a helyi délszláv vezetőkhez hasonlóan legfőképp a nemzetiségi kategóriára adott válaszokkal voltak elégedetlenek. Amíg ugyanis az anyanyelvi rovat adatai megfelelték a valóságnak, a nemzetiségi rovatban ennél feltűnően kevesebben tüntettek fel magukat délszlávnak. A 263 délszlávok által (is) lakott községből 169-ben senki sem merte magát valamelyik délszláv nemzetiséghez tartozónak vallani.⁴¹ Katymáron például 1342-en vallották magukat bunyevác anyanyelvűnek, de bunyevác nemzetiségűnek már csak 294-en. A bajai és a bácsalmási járás 98 005 lakosából anyanyelv alapján összesen 6506 fő, a lakosság 6,6%-a vallotta magát bunyevácnak és kisebb részben szerbnek, horvátnak és szlovénnek, a nemzetiség szerint viszont mindössze 3664 délszlávot (3,7%) írtak össze.⁴²

Az összeírás kapcsán általános félelmet keltett, hogy az emberek összekapcsolták azt egy későbbi kitelepítés lehetőségével, hiszen az akció időben egybeesett a csehszlovák–magyar lakosságcserével, és arra is jól emlékeztek, hogy a magyarországi svábok kitelepítését az anyanyelvi és nemzetiségi bevallásról 1941-ben felvett kimutatások alapján kezdték meg. Az összeírás, amelyre tehát részben külpolitikai nyomásra, a jugoszláv misszió szorgalmazására, részben a hazai délszláv kisebbségi vezetők követelése miatt került sor, végül nem érte el a célját. Miközben a délszláv kisebbség létszámára vonatkozóan nem szolgáltatott az 1941-es népszámlálásnál naprakészebb, pontosabb adatokat, főlegesen terhelte meg a közigazgatásban dolgozókat, és felszínre hozta a helyi társadalom szunnyadó, belső feszültségeit.⁴³

³⁸ AJ 507 CK SKJ IX 75/III-8. Jugoslovenske manjine u Madjarskoj, 1946. 17.

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium, TÜK iratok (1945–1995) (a továbbiakban: XIX-J-1-j)- (1945–1964)-Jugoszlávia-16/b-12/pol/1946 (25. d.). Feljegyzés. Bp., 1946. febr. 11.

⁴⁰ MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-113. Feljegyzés, 1946. márc. 16.

⁴¹ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1965)-Jugoszlávia-16/c sz.n/1945 (22. d.). Jelentés. A magyarországi délszláv nemzetiség oktatásügye. Bp., 1956. okt. 8.

⁴² MNL BKVL IV.401/a 1. d. 7/1946.biz. Az 1946-os népszámlálás adatai.

⁴³ *Tóth Ágnes*: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. Bács-Kiskun megye múltjából 14. (1998) 1. sz. 301–310., különösen 301–303., 308–310.

1946. március 28–30. között újabb vegyesbizottság vizsgálta ki a Baján, a bajai háromszögben és Mohácson élő délszlávok nemzetiségi összeírását, a nemzetiségi iskolák körülményeit és a helyi jegyzők szláv lakossággal szembeni magatartását.⁴⁴ A jugoszláv fél eleve a hatóságok nyomásgyakorlását sejtette amögött, hogy az érintettek sok esetben nem délszlávnak, hanem magyarnak vallották magukat. A bizottság azonban megállapította, hogy a „jegyzők részéről semminemű befolyás nem volt megállapítható, az összeíró biztosok részéről [is] csak néhány esetben”. A külügyminisztériumban készült jelentés kiemelte, hogy a bizottság jugoszláv tagjai a „legnagyobb bizalmatlansággal viseltetnek” az 1941–1944 között a Délvidéken szolgálatot teljesítő jegyzőkkel szemben. A délszláv tanulók oktatási lehetőségéről megjegyezték, hogy a „nemzetiségi iskolák terén megállapított fenti eredmény, ha nem is kielégítő, mégis jóval kedvezőbb, mint Brankov százados velünk közölt információja, mely szerint délszláv kisebbségünknek egyáltalán nincs nemzetiségi iskolája”.⁴⁵

Az összeírás 1946. április 16-án, Rákosi és Brankov megbeszélésén is napirendre került. A százados súlyos vádakkal illette a magyar kormányt a délszláv kisebbség oktatási helyzete, valamint az összeírása kapcsán. A kialakult állapotot szerinte a magyar hatóságok, a jegyzők, a határőrök, a rendőrök, valamint a döntően a Bácskából elmenekült vagy „fasisztaként” előzőtt tanítók és hivatalnokok együttesen idézték elő. Rákosi többször is igazat adott neki, s a megbeszélés második felében az azon személyesen részt vevő Rajknak utasításba is adta, hogy sürgősen vizsgálják ki a felsorolt sérelmek valóságtartalmát, s egyben az összeírást végző hivatalnokok sürgős áthelyezésére, megbüntetésére és elbocsátására utasította. A jugoszláv fél egyúttal azt is kérte, hogy az MKP külön munkatársat foglalkoztasson a délszláv kisebbség ügyeiben, lehetőleg olyan kommunistát, aki az MSZAF-nek is tagja. Rákosi Rob Antunt javasolta.⁴⁶

Az MKP vezetősége tehát tudatában volt annak, hogy a jugoszláv kormány kitüntetett figyelemmel kíséri a magyarországi délszláv kisebbség helyzetét.

⁴⁴ A bizottság részletes jelentését a mellékletekkel együtt lásd MNL OL X 10872-12488 X 4831. IV-115. Jelentés a magyar–jugoszláv bizottság 1946. márc. 29–30-ig Baján, a bajai háromszögben, Mohácson végzett kiszállásának eredményeiről. A jugoszláv vádak kivizsgálásának eredményeire, a hozott intézkedésekre lásd MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-8/b-1217/pol/1946 (15. d.). Gyöngyösi János a külügyminiszternek. Bp., 1946. máj. 11.; uo. 1218/pol/1946 (15. d.). A vallás- és közoktatásügyi miniszter a külügyminiszternek. Bp., 1946. máj. 11.; uo. 1873/pol/1946 (15. d.). A honvédelmi miniszter a külügyminiszternek. Bp., 1946. júl. 9. A bizottság tevékenységére lásd még *Tóth Á.*: A „nagypolitika” erőterében i. m. 359–363.

⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-8/b-890.pol./1946 (15.d.). Jelentés. Bp., 1946. márc. 30.

⁴⁶ AJ 507 CK SKJ IX 75/I-1. 5–6. Razgovor sa Rakošijem. Rob Antunra lásd *A. Sajti Enikő*: Egy jugoszláv kommunista karrierje a háború utáni Magyarországon: Rob Antal. In: *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta 2012. 277–290.

Belgrádban folytatott tárgyalásairól hazatérve Farkas Mihály 1946. május 3-án egy aktívaértekezletén, majd később, május 6-án az MKP KB tagjai előtt is beszámolt arról, hogy Belgrádban meglehetősen hidegen fogadták, s hogy a jugoszlávok jobban ismerik a délszláv kisebbség helyzetét, mint ők maguk. A kérdéssel kapcsolatos „kristálytisztá álláspontjukat” is továbbította: a délszláv kisebbség problémáinak radikális megoldásától teszik függővé Magyarország támogatását a párizsi békekonferencián.⁴⁷

Nem sokkal később, május 19–20-án az MSZAF délszláv tagozata Baján megtartotta nagygyűlését és II. kongresszusát. Ezt különösen erős propaganda előzte meg: a bajai háromszöget, Baranya megye délszláv falvait és magát a várost is jelszavakkal, követelésekkel teli plakátok lepték el, a városháza erkélyén pedig magyar, jugoszláv és szovjet zászlók lengtek. A kormány nevében Antall József újjáépítési miniszter köszöntötte az egybegyűlteket. Beszédében kiemelte, hogy minden nemzetiség egyforma jogokkal rendelkezik az országban, és hogy eredményeket értek el a nemzeti iskolák felállítása terén, ám a nagygyűlésen megjelent mintegy kétezer délszláv többször is félbeszakította. Hangos tetszésnyilvánítás kísérte viszont Molnár Erik népjóléti miniszter beszédét, amelyben a kommunista párti politikus hangsúlyozta, az MKP mindig a nemzeti jogok teljesítéséért küzdött. A nagygyűlést követő kongresszuson Rob és Karagity is felszólt. Határozatban követelték a „fasiszta elemek” eltávolítását a közigazgatásból, nemzeti tannyelvű elemi iskolák nyitását minden, a délszláv kisebbség lakta községben, arányos képviselőt a rendőri apparátusban és a közigazgatási adminisztrációban, majd megválasztották a központi bizottságot.⁴⁸

A 31 tagú bizottságban felülreprezentáltak voltak a bajai háromszögből érkezők: miközben a Nyugat-Magyarországon élő (gradistyei) horvátok, a Rábamenti szlovének és a Budapest környéki délszlávok egyaránt 3–3 fővel, a Marosmenti szerbek 5 fővel, addig a Baja környéki délszlávok 12 fővel képviseltették magukat. A bizottság tagjává választották többek között Karagity Antunt, Gálics Ljubinkót, Szaboljev Jozót, Urbanovszki Andrást és Vidákovics Máriát. Többen közülük már az 1944–1945 fordulóján működő népfelzabádító bizottságokban is vezető funkciókat töltöttek be. A jugoszláv diplomaták ugyanakkor nem mindenkitől voltak elragadtatva. Neducsin Dragutinról, a délszláv szekció vezetőjéről úgy vélték, hogy az nem rendelkezik kellő politikai mozgástérrel, elavult

⁴⁷ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 36.

⁴⁸ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/b-1277/pol/1946 (22. d.). Jelentés a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja délszláv tagozatának bajai kongresszusáról, 1946. máj. 19.; MNL OL M-KS-10-36. ő. e. 13–14. Jelentés a magyarországi antifasiszta délszlávok 1946. május 19-én Baján tartott országos nagygyűlésével kapcsolatos népgyűlésről; uo. 36. ő. e. 16–17. Karagity Antal beszámolója, d. n.

nézeteket vall, és képtelen magát szóban és írásban kifejezni; Lásztics Ljubomirt pedig felelőtlennek és könnyen befolyásolhatónak tartották. Karagityot egyenesen „betegesen beképzelt ember”-ként jellemezték, aki a „magyarokkal szemben sovíniszta”, s akitől sokan félnek és tartanak, mert úgy vélik, Jugoszlávia és a jugoszláv misszió bízik benne. Pozitívan vélekedtek viszont a hercegszántói Szaboljev Jozórol, a garai Vujics Pálról és a bácsalmási Pijukovics Gáborról – azért is, mert sikerrel vonták ki magukat Karagity befolyása alól.⁴⁹

A bajai háromszög hovatartozásának kérdését a jugoszlávok egészen 1946 tavaszáig lebegtették. Március 28-án, aznap, amikor a vegyesbizottság megkezdte a bajai háromszögben élő délszlávok életkörülményeinek vizsgálatát, Mihailov Križnik, a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja illegális futáron keresztül Zomborból három levelet küldött Magyarországra. Üzenete a következő volt: a délszláv kisebbségi vezetők egyelőre ne törekedjenek a bajai háromszög Jugoszláviához csatolására, és az annektálás jelszavának emlegetése helyett ugyanazokat a jogokat követeljék maguk számára Magyarországon, amellyel a jugoszláviai magyar kisebbség rendelkezik. Az eset külön pikantériája, hogy az Ivan Lončarnak, a jugoszláv misszió vezetőjének, továbbá a Laszlovics Martinnak és Gálics Ljubinkónak, a Front mohácsi tisztviselőjének, illetve hercegszántói vezetőjének címzett leveleket kézbesítő futárt a magyar határőrök elfogták, súlyos helyzetbe hozva ezzel a kisebbségi szervezeteknél lévő jugoszláv aktivistákat, és kompromittálva az országban tartózkodó jugoszláv diplomatákat.⁵⁰ Tito még április 29-én is arról tájékoztatta J. Lavrentyev belgrádi szovjet nagykövetet, hogy három feltétellel együttes teljesülésétől teszik függővé, hogy elállnak-e területi követeléseiktől: (1) a magyarországi délszlávok kapjanak ugyanolyan jogokat, mint amelyeket a jugoszlávok az ottani magyar kisebbségnek biztosítanak – beleértve a saját iskolák és gimnáziumok működtetését; (2) telepítsék ki a magyar és német nemzetiségű csendőröket a vonatkozó területek határ menti sávjából; (3) érdemben könnyítse-
nek a délszláv kisebbség politikai helyzetén.⁵¹ Arról, hogy a békekonferencián végül mégsem fognak területi követelésekkel fellépni Magyarországgal szemben, Tito 1946. május 27–28. közti (Sztálin életében egyébként utolsó) moszkvai látogatásakor tájékoztatta a szovjet vezetést.⁵² A döntésről június 4-én Brankov tájékoztatta

⁴⁹ AJ 507 CK SKJ IX 75/III-8. Jugoslovenske manjine u Madjarskoj, 1946. 22–28. Pártállását tekintve a KB 31 tagja közül 21 kommunista és 3 szociáldemokrata volt, a többiek pártonkívüliek voltak. – Uo.

⁵⁰ AJ 507 CK SKJ IX 75/III-7. CK Komunističke partije Hrvatske Centralnom komitetu KP Jugoslavije, 1946. ápr. 6.; uo. IX 75/III-8. Drugu Veljku Vlahoviću za CK KPJ, br. 6076, 1946. ápr. 18.

⁵¹ Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Szerk. Vida István. Bp. 2005. 87.

⁵² Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Szerk. Mezei Géza. Bp. 2001. 175–178.

Heltai miniszteri osztálytanácsost. Miután megjegyezte, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök kiállása a trieszti kérdésben „igen jó hatást tett Jugoszláviában”, és még a békekötés előtt lehetségesnek tartja a jugoszláv–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételét, kijelentette, véleménye szerint Jugoszlávia semmiféle területi igény-nel nem fog fellépni Magyarországgal szemben. A határkiigazítások pusztán technikai jellegűek lesznek, azokat nem terjesztik a nagyhatalmak elé, hanem „baráti alapon a két állam egymás között rendezheti”.⁵³

A határmódosítás véglegesítésében tehát valójában nem a bajai háromszögben (vagy tágabb értelemben véve a Magyarországon) élő délszlávokkal kapcsolatos igények teljesülése, hanem sokkal inkább külpolitikai szempontok játszottak szerepet. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a délszláv kisebbség vezetői felhagytak volna követeléseikkel, ahogyan azt sem, hogy a jugoszláv diplomaták a továbbiakban ne kísérték volna kitüntetett figyelemmel sorsuk alakulását. A kulturális, oktatási és politikai jogokért folytatott küzdelemben a bajai háromszög továbbra is fontos szerepet töltött be. 1946. szeptember 1-jén Bácsalmáson az MSZAF újabb nagygyűlést tartott, melyen a résztvevők többsége Garáról, Csávolyról és Katymárról érkezett. Az egybegyűltek újfent követelték az anyanyelvi oktatást, a nyelvet bíró tisztviselők alkalmazását a közigazgatásban és a megfelelő számú parlamenti képviselőt. A nagygyűlést Pijukovics Gábor, az MSZAF helyi szervezetének elnöke nyitotta meg, majd Karagity szólalt fel, a hivatalos beszédet pedig Rob mondta. Utóbbi arra is kitért, hogy a magyarországi pártok közül a délszlávok a törekvéseiket leginkább támogató MKP-val vannak a legjobb viszonyban.⁵⁴

Az MKP és a bajai háromszögben élő délszlávok közötti kapcsolat valóban különösen szoros volt. Míg a helyi magyar lakosság a parlamenti választásokon általában a kisgazdapártra, a délszlávok már 1945-ben is a kommunista párt jelöltjeire szavaztak.⁵⁵ Több településen délszlávok alkották az MKP-tagok többségét, Garán és Hercegszántón a helyi szervezet vezetője is közülük került ki (Rajics Iván, illetve Djurics Brankó),⁵⁶ a hercegszántói Szaboljev Józó pedig az MKP színeiben indult az 1947. augusztus 31-i „kék cédulásként” elhíresült választásokon.⁵⁷

⁵³ MNL OL X 10872-12486 X 4831. IV-110. Feljegyzés, 1946. jún. 4.

⁵⁴ MNL BKVL IV.401/a 1. d. 4/biz.1946. Jelentés az antifasiszta szlávok bácsalmási nagygyűléséről. Bácsalmás, 1946. szept. 14.

⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/c sz.n./1956 (22. d.). Feljegyzés a magyarországi délszláv nemzeti kisebbség helyzetéről, d. n.

⁵⁶ MNL OL M-KS 274-16 Magyar Kommunista Párt iratai, Szervezési osztály (1945–1948), 118. ó. e. 176–178. Jelentés. Bp., 1945. nov. 7.; MNL OL M-KS 274-25 Magyar Kommunista Párt iratai, Káderosztály (1945–1948), 55. ó. e. 35. Kimutató, 1946. szept.; MNL OL M-KS 274-21 Magyar Kommunista Párt iratai, Propagandaosztály (1945–1948), 107. ó. e. 39–41. Hrinyák János népművelő közsegeiről szóló jelentések, d. n.; uo. 107. ó. e. 67. Jelentés. Gara, 1947. nov. 28.

⁵⁷ A Magyar Kommunista Párt képviselőjelöltjeinek névsora. Szabad Nép, 1947. augusztus 1. 5.

Az MKP listájáról Rob parlamenti mandátumhoz is jutott a választásokon, a célkitűzés – hogy az MSZAF külön állítson jelöltet – azonban nem teljesült. A délszlávok és az MKP közti szoros kapcsolat nem jelentette azt, hogy a jugoszláv fél minden szempontból helyeslően nyilatkozott volna az MKP kisebbségpolitikájáról. Brankov még 1947 augusztusában is úgy vélte, hogy a párt egészen 1946 április–májusáig nem is fordított kellő figyelmet a délszláv kérdésre.⁵⁸ A JKP KB Nemzetközi kapcsolatok osztályán pedig 1947-ben és 1948 márciusában is „hanyag”-ként jellemezték az MKP hozzáállását, kiemelve, hogy a helyi pártszervek gyakran úgy viselkednek, mintha valójában nem is lenne nemzetiségi kérdés, sőt több helyütt támogatják a magyarosító törekvéseket is. Rajk László belügyminiszter nyelvhasználatáról szóló 1947. szeptemberi rendeletét ugyan előremutató, de kis lépésnek tekintették.⁵⁹

Ennek ellenére 1947 őszére a kétoldalú kapcsolatok kedvező irányba fejlődtek. Október 5–6-án újfent Bácsalmáson tartott konferenciáján az MSZAF délszláv szekciója Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége (MDDSZ) néven önállósult, október 15-én pedig magyar–jugoszláv, a kisebbségek kulturális és közművelődési tevékenységének elősegítésével is foglalkozó egyezményt írtak alá Belgrádban. December 8-án Tito budapesti látogatásakor a két állam barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés kötött. Mindössze fél évnek kellett eltelnie, és az eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus új kihívás elé állította a magyarországi délszláv kisebbséget.

A bajai háromszögben élő délszlávok a szovjet–jugoszláv konfliktus éveiben

Az éleződő hidegháborús szembenállás következtében Sztálin ellentmondást nem tűrően „csendet és rendet”, azaz a moszkvai direktívák szolgai végrehajtását követelte az érdekszférájába tartozó országok és kommunista pártok vezetőitől. Mivel leginkább Jugoszlávia volt „önjáró”, a generalisszimusz legelőször a jugoszláv vezetést kívánta rendreutasítani. Az 1948 februárjától színfalak mögött zajló konfliktus a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948. június 28-ára keltezett, a JKP vezetőségét megbélyegző határozatával vált nyilvánossá. A közzététel korántsem volt véletlen: az 1389-es rigómezei csata emléknapjára való időzítéssel azt kívánták üzenni, hogy a jugoszlávok számára csak a teljes behódolás lehetséges. Sztálin azonban elszámította magát. Tito felvette az eléje

⁵⁸ AJ 507 CK SKJ IX 75/I-1. Razgovor sa Rakošijem; uo. IX 75/II-30. Izveštaj o Madjarskoj komunističkoj partiji, 1947. aug. 31.

⁵⁹ AJ 507 CK SKJ IX 75/II-31. Materijan o Madjarskoj, 1947.; uo. IX 75/II-36. Materijan o Madjarskoj, 1948. márc. 16.

dobott kesztyűt, és a második világháborús partizánküzdelmek mítoszára (is) támaszkodva sikerrel állt ellen a szovjet nyomásgyakorlásnak.⁶⁰

Rákosi Mátyás és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetősége azonnal élére állt az „imperializmus láncos kutyája” elleni rágalomhadjáratnak. A teljes fordulatszámra kapcsoló jugoszlávellenes propaganda és nyomásgyakorlás részeként azonnal támadást indítottak a délszláv kisebbség vezetői ellen. Farkas Mihály már június 29-én magához kérette Robot, és felszólította, nyíltan foglaljon állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett, a JKP politikáját pedig a *Szabad Nép*, a Magyar–Jugoszláv Társaság periodikájának (*Déli Csillag*) és az MDDSZ lapjának (*Naše novine*) hasábjain egyaránt ítélje el.⁶¹ A jugoszláv diplomaták tanácsára Rob visszautasította a nyilatkozat megtételét, majd július második éjjelén Jugoszláviába szökött.⁶² Az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága 1948. július 5–6-án megtartott rendkívüli ülésén kizárta a pártból.⁶³

A párt mindeközben az MDDSZ országos vezetését is nyomás alá helyezte. A vezetőségi tagokat július első napjaiban egyenként raportra rendelték az MDP pártszékházába, és követelték, hogy egyértelműen foglaljanak állást a Tájékoztató Iroda határozata mellett. A megfélemlítés azonban nem ért azonnal célra, az MDDSZ Végrehajtó Bizottsága július 3-án határozatban ítélte el, hogy Robot megfosztották mandátumától, és kategorikusan tiltakozott a JKP politikájának elítélése ellen. Erélyes hangvételű véleményüket Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz is eljuttatták.⁶⁴ Az MDDSZ országos vezetésénél túl több helyi kisebbségi szervezet sem tudott azonosulni a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát megbélyegző határozatával. A Tito melletti vidéki kiállások leginkább a bajai háromszögre voltak jellemzőek. Július 4. és 7. között Ognyenovics Milán személyes részvételével sorra értekezletet hívtak össze (Gara, Katymár, Bácsalmás, Hercegszántó), és a bácsalmási gyűlés kivételével határozatban foglaltak állást Rob védelmében.⁶⁵

⁶⁰ A szovjet–jugoszláv konfliktusra magyarul lásd *Leonyid Gibianszkij*: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. Múltunk 39. (1994) 4. sz. 111–160. A konfliktus Jugoszláviára gyakorolt hatására *Vukman Péter*: Egy ellentétes előjelű fordulat: Jugoszlávia útja a „nemzeti sztálinizmustól” a titóizmus felé. In: Sztálin árnyékában: A szovjet modell exportja Kelet-Közép-Európába (1944–1948). Szerk. Mitrovits Miklós. Bp. 2018. 261–283.

⁶¹ MNL OL M-KS 276-65 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Rákosi Mátyás titkári iratai (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-65), 103. ó. e. 4–5. Az MDP KV vezetőségének. Bp., 1948. jún. 30.

⁶² *A. Sajti E.*: Egy jugoszláv kommunista karrierje i. m. 287.

⁶³ *Tóth Ágnes*: Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). Kecskemét 2003. 34. 1. jegyz.

⁶⁴ MNL OL M-KS 276-67 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Farkas Mihály titkári iratai (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-67), 127. ó. e. 1–7. Határozati javaslat, 1948. júl. 3.

⁶⁵ MNL OL M-KS 276-65-103. ó. e. 6. Jelentés, d. n.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 110–112. Jelentés. Baja, 1948. júl. 10.

Július 10-én Miloš Mojić, a *Naše novine* munkatársa a budapesti Rókus Kórházban belehalt löflegever okozta sérüléseibe. Habár az első hírek szerint Mojić öngyilkosságot követett el, a gyanú árnyéka órákon belül Živko Boarov jugoszláv sajtóattaséra vetült. A meglehetősen zavaros ügyből (Boarov állítólag szerelemféltsébből lőtte le Mojićot) Rákosiék egy monstre jugoszlávellenes pert akartak kreálni. Mojić meggyilkolását ürügyként használva Rajk László belügyminiszter ideiglenesen megfosztotta az MDDSZ-t autonómiájától, központi vezetőségét feloszlatta, a vezetőségi és végrehajtó bizottsági tagokat pedig letartóztatták. Ideiglenesen a szövetség lapját, a *Naše novine*t is betiltották.⁶⁶ A Mojić meggyilkolásában rejlő lehetőségeket a magyar hatóságok és személy szerint Rákosi Mátyás a legteljesebb mértékben ki akarta aknázni, de a zavaros ügy miatt erről végül lemondtak.⁶⁷ A jugoszlávellenes vádak azonban már készen álltak, azokat csak le kellett porolni. Tito vádlottak padjára ültetésére – ha csak metaforikus értelemben is – az idő végül másfél évvel később, Rajk László koncepciós perével jött el.⁶⁸ A Vasas Szakszervezet Magdolna utcai székházának díszterméből átalakított tárgyalóteremben 1949. szeptember 16-án megkezdődött nyilvános perben Ognjenovics Milán, az MDDSZ főtitkárhelyettese ellen is vádat emeltek, és kémkedés, hűtlenség büntetésében 9 évre ítélték.⁶⁹

Az MDDSZ új, Rákosihoz hű vezetőségének megválasztására az augusztus 10-re összehívott kongresszuson került sor. Mivel nem sikerült kellő számú delegátust összeszedni, a kongresszust megelőző napokban a Budapest környéki falvakba buszokat indítottak a küldöttek összegyűjtésére. Július 30-án letartóztatták Tomics Mátét, az MDDSZ Központi Vezetőségének (KV) tagját és több helyi délszláv vezetőt. A hercegszántói Vidákovics Máriát, a Szövetség országos vezetőségi tagját pedig a kongresszus ülésterméből dobták ki.⁷⁰ A 43 községből 150 meghívott helyett csak 128-an vettek részt, az ott megjelent 17 garai küldött

⁶⁶ *Szajcsán Éva*: A magyar–jugoszláv viszony és a mohácsi sokak helyzetének alakulása (1945–1950). Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 46–47. Pécs 2003. 175.

⁶⁷ A Boarov-ügyre lásd *Ripp Zoltán*: Példaképből ellenség. Magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In: *A fordulat évei 1947–1949. Politika – Képzőművészet – Építészet*. Szerk. Standaesky Éva. Bp. 1998. 54–57.; *Gellért Kís Gábor*: Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? História 10. (1987) 3. sz. 27–29.; *Zinner Tibor*: „A nagy politikai” affér. A Rajk–Brankov-ügy I. Bp. 2013. 191–219.

⁶⁸ A Rajk-perre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom a teljesség igénye nélkül: *Varga László*: A Rajk-per háttérében. Ferenczi Edmond és Noel Haviland Field. Évkönyv, 1956-os Intézet. Bp. 2000. 11–25.; *Hajdu Tibor*: A Rajk-per háttere és frázisai. Társadalmi Szemle 47. (1992) 11. sz. 17–36.; legújabban: *Ötvös István*: Koncepcióváltások. A Rajk-per katonai vonala. Bp. 2012 és *Zinner T.*: „A nagy politikai affér” i. m.

⁶⁹ Rajk László és társai a népbíróóság előtt. 40 év távlatából... Közread. Zinner Tibor. Bp. 1989. 257.

⁷⁰ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovanske nacionalne manjine u Madjarskoj, 1958. 52–54.; uo. IX 75/I-28. O postupcima sa manjinskom organizacijom, 1948.

pedig Tito melletti szolidaritási nyilatkozatot kívánt benyújtani.⁷¹ Az eltérő véleményeket végül sikerült leszerelni, és a kongresszus annak rendje és módja szerint állást foglalt a Tájékoztató Iroda határozata mellett, új vezetőséget és a szerb-horvátul vajmi kevésbé tudó, egyébként bajai születésű Hován András személyében új főtitkárt választott.

A július eleji helyi kiállításokból is látszott, hogy különösen a bajai háromszögben élő délszlávok körében vált feszültté a hangulat. A kialakult súlyos helyzetet az ÁVH jelentéstevője is kénytelen volt elismerni: „Hatóságunk területén a jugoszláviai [viszonyok] kétségtelenül komoly problémát idéztek elő, úgy politikai, mint gazdasági téren. A bunyevác nagygazdák, akik eddig bár nem is nyíltan, de burkoltan Tito- és demokráciaellenesek voltak, most minden erejüket arra összpontosítják, hogy az eddig baloldali beállítottságú személyeket a sovíniszta jelszavakkal a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos ellentéteket kiélezzék. Ezek a személyek Tito nagyságának hangoztatásával próbálják a szlávtságot a magyar állammal és nemzettel szembeállítani. [...] Ez az esemény bizonyos fokig megszüntette a bunyevácág közötti politikai és világnézeti ellentéteket.”⁷²

Az MDDSZ vezetőségének megregulálásával párhuzamosan a délszláv kisebbség „megdolgozása” is megkezdődött. Az állandósuló sajtópropaganda mellett ezt a célt szolgálták a különböző nagygyűlések is, ahol az MDDSZ új vezetői és az országba menekült sztálinista (kominformista) emigránsok ítélték el Tito „népnyúzó” rendszerét, és dicsőítették Sztálin és Rákosi politikáját. A koreográfia szerint a megjelenteknek nyilvánosan kellett hangot adniuk Tito-ellenes felháborodásuknak, és hitet tenniük a szovjet és a magyar vezetés mellett. Kérdés azonban, hogy a propagandisták elértek-e ezzel bármit is. A korabeli hangulatjelentések ugyanis rendre a délszlávok passzív válságáról számoltak be: nem látogatták már az MDP és az MDDSZ gyűléseit, a magyarokkal nem keresték a kapcsolatokat, idegenek előtt nem adtak hangot politikai véleményüknek.⁷³ Az 1949. február 12-én Garára érkező Ognyenovics Milánt és a budapesti jugoszláv nagykövetség korábbi munkatársát, az 1948 októberében emigráló Krsztonosity Ozrent is közömbösen fogadták. A nagygyűlést előzetesen nem jelentették be, sőt a fővárosból érkező szónokoknak két órát kellett várakozniuk, hogy valamekkora nézősereget tereljenek össze. A „Tito-klikk terrorista módszereit” megbélyegző előadásokat a helyiek teljes passzivitással fogadták: „Még Rákosi és Szálin nevének

⁷¹ MNL OL. M-KS 276-67-127. ó. e. 32–34. Jelentés a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségéről, d. n.

⁷² ÁBTL 3.1.5. O-9556. 125–126. Jelentés. Baja, 1948. júl. 10.

⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 137. Jelentés, 1948. szept. 8.; uo. 143–144. Jelentés. Baja, 1948. szept. 29.; uo. 187–188. Feljegyzés. Gara, 1950. aug. 23.; uo. 202. Jelentés. Baja, 1950. szept. 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 186. Jelentés. Baja, 1949. nov. 6.; uo. 190. Jelentés. Baja, 1948. szept. 22.

említésekor sem volt semmi tetszésnyilvánítás, csupán a szónoki emelvényen ülő vezetőségi tagok tapsoltak és egy-két hallgató kényszeredetten összeütötte a tenyerét. Éljenzés egyáltalán nem volt.”⁷⁴ A másnapi hercegszántói gyűlésen ugyan részt vett körülbelül 350 személy, a feljegyzések szerint ők ugyanúgy teljesen passzívak voltak, a teremből ki-be járkáltak. Nem tört ki kollektív tapsorkán Sztálin és Rákosi nevének hallatán, és a vendégek idejük nagy részét inkább a szomszéd helyiségben töltötték, ahol éppen egy táncos mulatságot rendeztek.⁷⁵

A félelem és a gyanakvás légköre a későbbiekben is megmaradt, sőt tovább erősödött. Már 1948 szeptemberében felröppentek a korábbi partizánok internálásáról szóló híresztelések. A kitelepítésekkel kapcsolatos félelmek a falvakba nagyobb létszámban érkező határőrök megjelenésekor erősödtek fel, amikor azok illegális határátlépők vagy kémek után kutatva razziát tartottak, de országos események (például választás) után is aggódva várták a következményeket. Az 1949. május 15-i országgyűlési választások előtt már elterjedt a hír, hogy a választásokat követően az ÁVH internálni fogja a délszlávok vezetőit.⁷⁶ Egy hónappal később, a határsáv megerősítése kapcsán pedig Garán terjedt el a délszlávok Jugoszláviába történő kitelepítésének rémhíre. A helyiek érzékelték is, hogy ebben az esetben csöbörből vödörbe kerültek volna: „Így azt hangoztatják, hogy nem mernek szembefordulni Tito politikájával, mert ha át lesznek telepítve a Tito-barátok, ott [Jugoszláviában – V. P.] el fogják mondani, hogy itt Magyarországon kik voltak Tito-ellenesek és ott majd le lesznek zárva.”⁷⁷

A bajai háromszögben élő délszlávok mindennapjai különösen 1950 késő tavaszától váltak nehezzé – ezeket a hónapokat az 1948–1953 közti időszak belső szakaszhatárának tekinthetjük. Kiss Imre lengyelkápolnai MDP titkár meggyilkolását ürügyül⁷⁸ felhasználva az MDP Titkársága 1950. január 18-i ülésén döntést hozott a déli határsáv létrehozásáról. Az ezzel összefüggő intézkedések 24 pontból álló tervezetét az április 12-i ülésen ismertették. A 15 kilométeres

⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 156. Jelentés. Baja, 1949. febr. 13.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 80. Jelentés. Baja, 1949. febr. 16.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 159. Jelentés. Baja, 1949. máj. 10.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9556. 163. Jelentés. Baja, 1949. jún. 28.

⁷⁸ Kiss Imrét, a lengyelkápolnai MKP-szervezet volt párttitkárát 1950. január 3-án éjszaka egy tanyasi italozás után megölték. Habár a helyi szervek és pártvezetők a valóságnak megfelelően köztörvényes bűncselekménynek tekintették az esetet, az ÁVH és az MDP országos vezetése meglátta az ebben rejlő propagandalehetőséget és Kiss meggyilkolását a kulákok és a JKP vezetői elleni gyűlölet felszítására próbálták felhasználni, a gyilkosokat egy jugoszláv utasításra létrehozott, illegális, demokrácia- és kulákellenes szervezkedés tagjaiként állították be. A rögtönítélő bíróság 1950. február 2-án hozott ítéletében a fővádoltak közül Bodó Istvánt és két társát halálra ítélte, ketten életfogytiglani börtönbüntetést kaptak, az Ördögh Imrére kirótt halálbüntetést az Elnöki Tanács később életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. A Szegei Népbíróság különtanácsa a további tizenegy vádlottat kettőtől tíz évig terjedő fegyházra vagy kényszmunkára ítélte. – *Orgovánai István: A déli határsáv 1948 és 1956 között.* Bács-Kiskun megye múltjából 17. (2001) 1. sz. 253–257.

határzónába a bajai háromszög szinte teljesen beletartozott, így ott július 1-től csak különleges igazolvánnyal lehetett lenni. A lakosokat állandó tartózkodásra jogosító igazolvánnyal látták el, az ott élő „osztályidegen”, „ellenséges társadalmi csoportokhoz tartozóként” megbélyegzetteket pedig ki kellett telepíteni, beleértve a kettősbirtokosokat, a Délvidékről 1945 után áttelepülteket, a délszláv származásúakat, a délszláv tanítókat, a görögkeleti papokat és a Jugoszláviában rokoni vagy baráti kapcsolatokkal rendelkezőket. Ezen túlmenően április 12-én arról is rendelkeztek, hogy az MDDSZ „helyi szervezeteinek működését a jugoszláv határ mentén fekvő vármegyékben határozat nélkül el kell sorvasztani”, és „erősíteni kell a mezőgazdaság szocialista szektorát”. Június 28-án, napra pontosan két évvel a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát követően a Titkárság a határmenti járási bizottságok működésével összefüggésben fő célként jelölte meg a délszláv nemzeti egység megbontását, a „dolgozó parasztok” szembefordítását a „kulákokkal és a Tito-banda egyéb helyi ügynökeivel”.⁷⁹

A legveszélyesebbnek ítélt 2446 személy kitelepítését a déli határsávból már június 22-én elrendelték. Az intézkedések a Bács-Kiskun megyei Hercegszántón kezdődtek meg. Ezt követően 1951. november 21-ről 22-re virradó éjjel, majd 1951. december 19-én volt újabb kitelepítési hullám. 1950 és 1952 között összesen 3456 fő 16 év feletti személyt (más adatok szerint megközelítőleg 4 ezer főt) telepítettek ki a határsávból, közülük 510 főt Bács-Kiskun megyéből.⁸⁰ Habár ez a délszlávok nagy tömegeit végül nem érintette, azonban az ezzel kapcsolatos korábbi félelmek felerősítésére kiválóan alkalmasnak bizonyult. Főleg, hogy négy-öt év távlatából a németek kitelepítésének emléke még elevenen élt körükben. A délszláv kitelepítettek pontos létszámáról nem rendelkezünk adatokkal, arról a jugoszláv hivatalok is csak közelítő becsléssel bírnak. Egy 1952 júliusában készült jelentés szerint a bajai háromszög területéről többek között Bajáról, Bácsalmásról, Csikériáról, Katymárról és Vaskútról telepítettek ki délszlávokat.⁸¹ Egy a kisebbség 1945–1956 közti történetéről készített elemzés szerint Garáról, Katymárról, Hercegszántóról és a Bácsalmási járás falvaiból összesen mintegy 100 családot költöztettek ki.⁸² Itteni becslések szerint a Magyarországon élő

⁷⁹ MNL OL M-KS 276-54 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Titkárság (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-54), 82. ő. e. Jegyzőkönyv. Bp., 1950. jan. 18.; uo. 94. ő. e. Jegyzőkönyv. Bp., 1950. ápr. 12.; uo. 106. ő. e. Jegyzőkönyv. Bp., 1950. jún. 28.

⁸⁰ *Orgoványi I.*: A déli határsáv i. m. 256–264. Jelentős kitelepítések története a Rába-vidéken élő szlovének köréből is. – *Kovács Attila*: A magyarországi szlovének a magyar–jugoszláv kapcsolatok tükrében, 1945–1956. In: Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok. Szerk. A. Sajti Enikő. Szeged 2011. 76.

⁸¹ AJ 507 CK SKJ IX 75/II-66. Deportacije u Madjarskoj, 1952. júl.

⁸² AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 59.

délszlávok közül mintegy 5 ezer főt tartóztattak le, közülük 60-at el is ítélték, és további 2200 főt deportáltak.⁸³

A délszlávok körében folyó politikai munkáról szóló jelentés megvitatását követően az MDP Titkársága 1951. február 14-én arról határozott, hogy az ÁVH-val együttműködve néhány olyan kémpert kell kreálni, amit a helyszínen vagy Budapesten nyilvános tárgyaláson rendeznének meg.⁸⁴ A bajai háromszögben élő délszlávok koholt vádak alapján történő elítélésére azonban már ezt megelőzően is sort kerítettek, a perek különösen a második világháború végén a jugoszláv hadseregben partizánként szolgálók, az MDDSZ helyi funkcionáriusai és a délszláv tanítók ellen irányultak. Kovacsics Mátyás bajaszentistváni tanítót kémkedés vádjával 1949 októberében 8 év fegyházbüntetésre ítélték, perében további három személy, Kovacsics István, Termák József és Kirsner Ferenc 4 és 10 év közötti fegyházbüntetést kapott.⁸⁵ A Garán, Katymáron, majd Szemelyen (Baranya megye) tanító Majsztrovics Istvánt hírszerzés, brossúra terjesztés és tiltott fegyvertartás vádjával 1950-ben 4 év börtönbüntetéssel sújtották.⁸⁶ 1950 áprilisában internálták a magát 1944–1946 között exponáló Karagity Antunt, majd a Kistarcsán 1953. október 2-án megtartott zárt tárgyaláson hazaárulás büntetében 12 év börtönre ítélték.⁸⁷ Az elsőfokon eljáró szegedi megyei bíróság 1950. augusztus 21-i tárgyalásán hírszerzés, külföldi propagandaanyag terjesztése és fegyverrejtegetés büntetében kilenc 25 és 50 év közötti katymári délszláv nemzetiségű lakosra szabott ki 2 év 6 hónaptól 6 évig terjedő kényszermunkát vagy börtönbüntetést. A büntetés mértékét a Legfelsőbb Bíróság december 19-én megtartott zárt tárgyalásán hol csökkentette, hol emelte, de minden esetben fegyházbüntetésre súlyosbította. A szóban forgó férfiak szinte valamennyien partizánként harcoltak a jugoszláv hadseregben, és tagjai voltak az MKP-nak és az MDDSZ-nek: Ispánovity János az MKP bajai titkára, Vujevics József az MSZAF helyi titkára, Kubatov Szaniszló pedig a Front községi alelnöke, majd az MDDSZ helyi elnöke volt.⁸⁸

A már említett 1958-as jugoszláv jelentés összesen 37, a bajai háromszögből származó, 1948-at követően deportált vagy bíróság elé állított kisebbségi vezetőt nevezett meg név szerint. Közülük a hercegszántói Gyurics Brankó, az MDDSZ KV tagja

⁸³ Uo. 60.

⁸⁴ MNL OL M-KS 276-54-131. ő. e. Jegyzőkönyv. Bp., 1951. febr. 14.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék (a továbbiakban 3.1.9.) V-77951. 118. Ítélet, 1949. okt. 28. Kirsner Ferenc büntetését a Népbírók Országos Tanácsa 1950 februárjában 7 évre mérsékelte. – ÁBTL 3.1.9. V-77951. 119. Ítélet. Bp., 1950. febr. 15.

⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-55356. 53. Jelentés. Pécs, 1951. ápr. 5.; uo. 56. Távirat. Pécs, 1950. ápr. 4.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-3386. 94–95. Ítélet. Kistarcsa, 1953. okt. 2.

⁸⁸ *Vukman Péter: A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok hatása a magyarországi délszláv és a jugoszláviai magyar kisebbség helyzetére (1945–1953).* In: *A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945–1989.* Szerk. Losoncz Márk – Rácz Krisztina. Bp. 2019. 152–153.

több mint 4 évet töltött internálótáborban másfél éves börtönbüntetésének megkezdése előtt; a szintén hercegszántói Gálics Ljubinkót, az MDDSZ helyi szervezetének vezetőségi tagját 6 év börtönre, a bácsalmási Pijukovics Gábort, az MDDSZ KV tagját 8 év börtönre, a garai Vujics Pált, az MDDSZ KV alelnökét 9 év börtönbüntetésre ítélték. A szintén garai Tomics Mátét már 1948 júliusában őrizetbe vették, és egészen 1955-ig internálótáborban tartották. Az elszenvedett kínzások és bántalmazások következtében elmeháborodottként szabadult 1956-ban.⁸⁹

Az 1948-ban alkalmazásban lévő mintegy 50 délszláv nemzetiségi tanító közül több mint 20 személyt internáltak vagy ítélték börtönbüntetésre. A bajai háromszögből a már említett Kovacsics Mátyáson túl a bácsalmási Rockov Milos 8 év 6 hónap, a csávolyi Dacsin Danica 2 év, a garai Babics Lázó 10 év börtönbüntetést kapott, a hercegszántói Filakovics Márkot pedig internálták.⁹⁰ A megfélemlítések miatt további délszláv tanítók hagyták ott a pályát, vagy menekültek Jugoszláviába, a szülők pedig tartva attól, hogy „titóistának” bélyegzik meg őket, gyermekeiket nem merték anyanyelven tanító iskolákba íratni. Így Bácsalmáson, Felsőszentivánon, Csávolyon és Katymáron is megszűnt a nemzetiségi iskola, vagy minimális létszámra apadt a tanulók száma – miközben az ország más vidékein (nem függetlenül attól, hogy a kormányzat a kisebbségekkel való foglalkozást teljesen a kulturális kérdésekre redukálta) újabb iskolákat is nyitottak.⁹¹

A titóizmus vádjával történő kollektív megbélyegzésen, a kitelepítéstől és az ezzel járó teljes egzisztenciális ellehetetlenítéstől való rettegetésen túl a felerősödő kollektivizálási kampányok is elemi erővel hatottak a bajai háromszögben élő délszlávok életére, felerősítve félelmeiket, fokozva passzivitásukat. A hatalom számára a kollektivizálás felgyorsítása a délszlávok körében azért is bírhatott különös jelentőséggel, mert ezzel azt is demonstrálhatták, hogy szilárdan felsorakoznak Rákosi mellett, és elutasítják Tito és a JKP politikáját. (Különösen, hogy Jugoszláviában az 1950-es évek elejétől lehetővé vált a kilépés a téeszekből.) Ha tisztán a délszlávok körében alakított termelőszövetkezeti csoportokat nézzük, úgy tűnik, hogy 1951–1952-re nagyrészt sikerrel jártak: Vaskúton, Katymáron, Garán, Hercegszántón, Bácsalmáson, Csikérián, Bácszentgyörgyön alakultak olyan termelőszövetkezetek, ahol a belépők 70–80%-ban délszlávok voltak.⁹² Más, délszlávok lakta megyékben különösen

⁸⁹ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 115.

⁹⁰ Uo. 118.

⁹¹ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/13. 17. Izveštaj, 1957. dec. 11. Annak, hogy a szülők magyar iskolába iratták gyermekeiket, más okai is voltak. Döntésükbe belejátszott, hogy a magyar iskolák általában jobban felszereltek voltak és sokan nem is ismerték kellően az irodalmi nyelvüket.

⁹² MNL BKVL XXXV. 38. MDP Bajai járási bizottságának iratai, 80. d. 1. cs. 3. ő. e. Jegyzőkönyv. Baja, 1951. máj. 24. 3.; uo. 4. ő. e. Jelentés a délszlávok között végzett politikai munkáról. Baja, 1951. aug. 1.; uo. 4. ő. e. Jelentés a délszlávok körében végzett politikai munkáról. Baja, 1951. szept. 12.;

1950 nyara és 1951 tavasza között erősödött a téészalapítási „láz”: Zala megye valamennyi délszláv községében már 1950 augusztusában termelőszövetkezeti csoport alakult,⁹³ Baranya megye 26 délszláv községéből 17-ben működött termelőszövetkezet 1951 márciusában, Csongrád megye három délszlávok lakta falvában (Szőreg, Deszk, Újszentiván) pedig a szerbek teljes létszámmal beléptek a téészbe, s a falvak úgynevezett „termelőszövetkezeti községgé” alakultak.⁹⁴ Tóth Ágnes mutatott rá arra, hogy a nemzetiségek saját termelőszövetkezeteinek létrehozásától a hatalom azt várta, hogy így könnyebben belépésre tudja ösztönözni az adott nemzetiség tagjait.⁹⁵ Úgy vélem, mintegy járulékos haszonként ezáltal könnyebben ellenőrizhetővé is válhattak, ahogyan azt a katymári Alkotmány Termelőszövetkezetre nyitott állambiztonsági objektumdosszié is mutatja. Az 1951-ben alakult termelőszövetkezet azért érdemelte ki az ÁVH figyelmét, mert tagjai között döntően délszláv és Jugoszláviából elűzött, áttelepült, úgynevezett „jugoszlávkolónia-tagok” voltak.⁹⁶

Habár 1950-től kezdődően az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályára beérkező megyei jelentések rendre javulásról számoltak be a párt, a rend- és államvédelmi szervek és a délszláv kisebbség kapcsolatában, a sikerpropaganda harso-gása mellett néha a jelentések készítői is kénytelenek voltak elismerni, hogy a délszlávok továbbra is félnek, passzívak, nem szívesen beszélnek Jugoszláviáról, nem foglalnak állást a magyar–jugoszláv viszonyról. Mindezt a bajai háromszög falvaira nyitott államvédelmi objektív dossziékban megőrződött jelentések is alátámasztják. Elegendőnek érzem itt annak a katymári parasztasszonynak a szavait idézni, aki az MDP helyszínen vizsgálódó tagjának már-már kétségbeesve fogalmazta meg problémájukat: „Mit akarnak még tőlünk, előljárunk a termelésben, békekölcsönjegyzésben, tanácsválasztásban, a begyűjtésben és belépünk a tsz-be is, és még mit tegyünk? Megbeszéltük, hogy felmegyünk Rákosi elvtárshoz és kérni fogjuk, hogy ha nem vagyunk megbízhatóak, akkor tegyenek át a határon vagy teremtsenek nyugalmat a mi számunkra.”⁹⁷

MNL BKVL XXXV. 39. MDP Bácsalmási járási bizottságainak iratai, 88. d. 1. cs. 4. ő. e. Jegyzőkönyv, 1951. jún. 7. 6.; uo. 6. ő. e. Jelentés a délszlávok körében végzett politikai munkáról. Bácsalmás, 1952. máj. 21. 1.

⁹³ MNL OL M-KS 276-89 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Agitációs és Propaganda Osztály (1950–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-89), 186. ő. e. 32–33. Az MDP Zala megyei Pártbizottság az MDP KV Agit. prop. osztályának. Zalaegerszeg, 1950. aug. 24.

⁹⁴ MNL OL M-KS 276-89-186. ő. e. 73–74. Az MDP Baranya megyei Bizottsága az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának. Pécs, 1951. márc. 24.; uo. 186. ő. e. 79. Az MDP Csongrád megyei Bizottsága az MDP KV Agit. prop. osztályának. Hódmezővásárhely, 1951. márc. 30.

⁹⁵ Tóth Ágnes: Németek Magyarországon 1950–1970. Bp. 2020. 258.

⁹⁶ A katymári Alkotmány Termelőszövetkezetre lásd ÁBTL 3.1.5. O-8733.

⁹⁷ MNL OL M-KS 276-89-186. ő. e. 4. Feljegyzés, 1950. júl. 29.

A „normalizálódás” évei (1953–1956)

A szovjet–jugoszláv konfliktus éveiben Jugoszlávia a legcsekélyebb érdekérvényesítő erővel sem rendelkezett, mindössze jegyzékekben tiltakozhatott a bajai háromszögben (és tágabban vizsgálva a Magyarországon élő) délszláv kisebbséget ért jogsértések miatt. Érdemben Sztálin halálát (1953. március 5.) követően, a szovjet–jugoszláv és ennek folyományaként a magyar–jugoszláv viszony normalizálódásakor hallathatta újból a hangját. A kétoldalú kapcsolatok azonban nem tértek vissza könnyen a rendes kerékvágásba, főleg azért, mert Tito különösen neheztelt Rákosira, amiért az élen járt a Jugoszlávia elleni kampányban.

A közeledés az államközi kapcsolatok terén a kölcsönös követcserével indult meg, és összefüggött Nagy Imre miniszterelnökké történő kinevezésével (1953. július 4-én). Első látható eredményeit a határincidensek és a határral összefüggő egyéb kérdések terén érte el. A kérdéskör mihamarabbi rendezése valójában inkább a jugoszlávok érdekében állt, amit az is jelez, hogy mind a határincidensek rendezése, mind a határjelek felújítása kapcsán déli szomszédunk lépett fel kezdeményezőként. Az 1953. augusztus 5-én Baján megkezdett tárgyalások eredményeként augusztus 28-án Zomborban egyezményt írtak alá a határincidensek rendezéséről, és 1954. január 20-án Szabadkán írásbeli egyezséget kötöttek a határjelek felújításáról. Habár ezt követően is sor került némi előrelépésre (például a kulturális együttműködés terén), az érdemi közeledést három tényező komolyan hátráltatta: a Rajk-per felülvizsgálatának elhúzódása, a rendezetlen kölcsönös pénzügyi igények és a magyarországi délszláv kisebbség helyzete.⁹⁸ Az internálás megszüntetése (1034/1953. M.T. rendelet, 1953. július 26.) a bajai háromszögből kitelepített délszlávok (és magyarok) körében a hazatérés reményét hozta el. A két évnél rövidebb büntetésre ítélt politikai rabok részesülhettek amnesztiában, de a rendőri felügyelet és a kiutasítás intézménye továbbra is fennmaradt; a korábbi lakhelyükön fokozottan veszélyesnek minősített személyeket pedig kitiltották eredeti lakóhelyükről. A Belügyminisztérium rendelete alapján a határővezetbe csak letelepedési engedély birtokában költözhetnek vissza, de az utasítás értelmében az engedélyt csak a legkivételesebb esetekben (öregkor, munkaképtelenség) állíthatták ki.⁹⁹

⁹⁸ A magyar–jugoszláv normalizálódásra lásd *Marehyin Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István: A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a diplomáciai levelezés tükrében. Múltunk 46. (2001) 1. sz. 233–284.; A. Sz. Sztikalin: A szovjet–jugoszláv közeledés és a magyar belpolitikai helyzet (1954–1956 nyara). Múltunk 48. (2003) 1. sz. 208–234.; Baráth Magdolna: A „történelmi kibékülés” Jugoszláviával. In: Tanulmánykötet A. Sajti Enikő születésnapjára. Szerk. J. Nagy László – Varga Beáta – Ferwagner Péter Ákos. Szeged 2009. 88–91.; Vukman P.: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen” i. m. 173–198.*

⁹⁹ *Orgoványi I.: A déli határsáv i. m. 278–279.*

A magyarországi délszláv kisebbség helyzetével az MDP csak 1955–1956 fordulóján kezdett érdemben foglalkozni. A Tudományos és Kulturális Osztályon ekkor készült előterjesztés elismerte, hogy a nemzetiségekkel foglalkozó pártmunka az egyik legelhanyagoltabb területnek számított. A dokumentum szerint a délszlávok politikai magatartását nagyban befolyásolta a két ország 1948 után megromlott viszonya, az, hogy a vegyesen lakott vidékeken a magyarok bizalmatlanok velük szemben, és még mindig kollektíve titóistaként bélyegzik meg a kisebbséget. A nemzetiségi szövetségek (közte az MDDSZ) helyi szerveinek elsorvasztásával a szövetségeknek nincs kielégítő kapcsolatuk a kisebbségekkel, tevékenységük kizárólag a kulturális munkára korlátozódik, lényegében a Népművelődési Minisztériumhoz tartozó állami kulturális hivatalokká váltak. Emellett továbbra is számos probléma állt fenn a nemzetiségi oktatás terén: a magyar és a nemzetiségi iskolák közti színvonalkülönbség miatt sok szülő magyar iskolába íratta gyermekét (mint például Csávolyn, Felsőszentivánon és Katymáron), de a beszélt és az irodalmi nemzeti nyelv közti eltérés is nehezítette a nemzetiségi iskolák látogatását. (Az előterjesztés nem említette ugyanakkor a korábbi években tapasztalt megbélyegzéstől való félelmet.) Kimutatásuk szerint az ország 382 nemzetiségi intézményéből 89 volt délszláv (1. táblázat).¹⁰⁰

1. táblázat Kimutatás a hazai nemzetiségi intézményekről

intézmény	délszláv	német	román	szlovák	összesen
óvoda	18	8	5	18	49
anyanyelvű általános iskola	20	2	11	5	38
nyelvoktató általános iskola	45	100	11	119	275
általános iskolai diákotthon	2	-	1	4	7
általános gimnázium	1	-	1	1	3
tanítóképző	1	-	1	1	3
középiskolai diákotthon	1	-	1	2	4
főiskolai tanszék	1	-	1	1	3
összesen	89	110	32	151	382

Forrás: MNL OL M-KS 276-91 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Tudományos és Kulturális Osztály (1953–1956), 226. ő. e. Előterjesztés a Magyarországon élő nemzetiségek között folyó politikai, oktatási és kulturális munkáról, d. n. 28.

¹⁰⁰ MNL OL M-KS 276-91 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Tudományos és Kulturális Osztály (1953–1956), 226. ő. e. Előterjesztés a Magyarországon élő nemzetiségek között folyó politikai, oktatási és kulturális munkáról, d. n.

A kisebbségi iskolák és az azokban tanuló délszláv diákok számáról a jugoszláv illetékes hivatalok is megközelítőleg hasonló adatokkal rendelkeztek. Az 1955/1956-os tanévben a 65 általános iskolából mindössze 15 volt a bajai háromszögben: anyanyelvű iskola Katymáron, Bácsalmáson, Felsőszentivánon, Csávolyon, Garán, Vaskúton és Hercegszántón (ez utóbbit látogatta a legtöbb, 105 diák), nyelvoktató iskola Csikérián, Katymáron, Bácsalmáson, Bácsbokodon, Felsőszentivánon, Bajaszentistvánon, Vaskúton és Dusnokon. Egyetlen iskola sem működött viszont Baján, miközben jugoszláv vélemény szerint továbbra is több ezer délszláv lakott a városban.¹⁰¹

Az MDP PB 1956. május 4-én, a KV május 21-én foglalkozott a magyarországi nemzeti kisebbségek közti politikai, oktatási és kulturális munkával, és elismerte, a kitelepítések és a vagyonelkobzások még mindig éreztetik hatásukat, a délszlávok politikai magatartását befolyásolta a Jugoszláviával megromlott viszony, de vállveregetően nyugtázták azt is, hogy a normalizálódás „igen jó hatással” van rájuk. A PB elismerte, hogy jobban kell foglalkozni a német és a délszláv ajkú kisebbséggel, és a jelentős számú nemzetiségi lakossal bíró községekben, ha azt a lakosság kéri, feltétlenül szükséges az anyanyelven történő iskolai oktatás biztosítása (megfelelő számú jelentkező esetén ugyanezt a vegyes lakosságú községekben is biztosítani kell), és jelöltként számarányuknak megfelelően kell szerepelniük az országgyűlési választásokon. A kisebbségi szövetségek jelöltállítás jogát ugyanakkor elvetették.¹⁰²

Az MDP Központi Vezetősége már ezt megelőzően, április 6-án értesítette az illetékes megyei pártvezetőket arról, hogy a magyar–jugoszláv viszony javulása miatt március 12-én megszüntették a déli határövezetet. A Politikai Bizottság augusztus 24-én foglalkozott az ezzel kapcsolatos vagyonjogi intézkedésekkel, és arról döntött, hogy a kitelepítettek visszaköltözhetnek korábbi lakóhelyükre, új egzisztenciájuk megteremtéséhez családonként maximum 5 ezer forint segélyben részesülhetnek, és visszakaphatják a törvénytelenül államosított lakóingatlanjait.¹⁰³

¹⁰¹ AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/13. Izveštaj, 1957. dec. 11.; uo. XVIII-K.13/18. Jugoslovenska nacionalna manjina u Madjarskoj, 1958. 73.

¹⁰² MNL OL M-KS 276-53 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Politikai Bizottság, 284. ő. e. Jegyzőkönyv. Bp., 1956. máj. 4. A KV határozatát lásd A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzeti kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Szerk. Balogh Sándor. Bp. 2002. 682–685.

¹⁰³ *Orgoványi I.*: A déli határsáv i. m. 280–281. A jugoszlávok egyébként később is keveselltek a segély összegét, különösen, mert a koncepciós perekben 1952-ben elítélt hat kominformista emigráns rehabilitálását követően 100–150 ezer Ft-ot (valójában személyenként 40–60 ezer Ft közti összeget) kapott. – AJ 507 CK SKJ XVIII-K.13/13. Izveštaj o južnoslovenskoj nacionalnoj manjini u Madjarskoj, 1958. 41.

Ezt megelőzően (és ezt követően is) a kitelepítettek hazatérésének és rehabilitálásának elhúzóódását mind az érintettek, mind a jugoszláv kormány többször is szóvá tették. A jugoszláv követség 1956. június 23-án emlékeztetőben tételesen felsorolva hívta fel a figyelmet arra a problémára, hogy információik szerint még mindig hét délszláv kisebbségi személy raboskodik a börtönökben, köztük a demokráciaellenes tevékenységért 1950. szeptember 18-án 8 év börtönre ítélt bácsalmási Pijukovics Gábor és az 1950. július 25-én 10 évre ítélt Benda József. Felrötták azt is, hogy az 5 év után szabadult, és Bácsalmásra hazatért Vujics Sándorral utólag, a börtönben eltöltött évek idejére is meg akarták fizettetni az adót; a Hercegszántóról családjukkal együtt deportált Filakovity Martin, Patarsics Zsivkó és Gorjanác Ádám továbbra sem térhetett haza; a 6 évet börtönben töltő Babity Alajos garai tanító szabadulását követően, méltatlanul, a helyi termelőszövetkezetben kényszerült tejet árulni.¹⁰⁴

A Bajai Járási Tanács augusztus 19–20-án munkás-paraszt találkozót szervezett Baján, s a rendezvényre Matéc Jánost, az MDDSZ 1952-ben megválasztott főtitkárát és a jugoszláv követség katonai és kulturális attaséját is meghívták. A megjelent diplomaták szigorúan bírálták az MDDSZ-t és a *Naše novine* kisebbségi lapot, majd demonstratív jelleggel, a szervezők előzetes tudta nélkül Garára hajtottak, ahol a nemrég hazatért 49 kitelepített (internált, bebörtönzött) délszláv partizánnak szerveztek találkozót.¹⁰⁵ 1956. szeptember 21-én pedig 35 délszláv kisebbségi írta alá azt az MDP Központi Vezetőségének címzett levelet, amelyben az eredmények elismerésén túl (a bizalmatlanság és az alaptalan vádaskodás légkörének megszűnése, az internálások, börtönbüntetések megszüntetése) követelték, hivatalból indítsák meg a délszláv tanítók rehabilitálását, azt ne egyénileg kelljen kezdeményezniük, s hogy az MDDSZ pedig valódi tömegszervezetként működjön.¹⁰⁶

Annak, hogy az MDDSZ nem tudja megfelelően ellátni feladatát, Matéc János főtitkár pedig politikai és szakmai felkészültsége miatt alkalmatlan a szövetség vezetésére, az MDP-ben is tudatában voltak.¹⁰⁷ A KV Külügyi Osztályán szeptember 1-jén készült feljegyzésben ugyan úgy vélték, a kisebbségi szövetségek léte tulajdonképpen szemben áll a marxizmus-leninizmus osztályalapú tanításával, az MDDSZ feloszlátása azonban az adott helyzetben súlyos politikai károkat

¹⁰⁴ MNL OL M-KS 276-65-207. ő. e. 459–362. Emlékeztető. Bp., 1956. jún. 23.

¹⁰⁵ MNL OL M-KS 276-66 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Gerő Ernő titkári iratai (1948–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-66), 40. ő. e. 13. Feljegyzés. Bp., 1956. aug. 24.

¹⁰⁶ MNL OL M-KS 276-71 Magyar Dolgozók Pártja központi szervei, Vég Béla titkári iratai (1952–1956) (a továbbiakban: M-KS 276-71), 29. ő. e. 457. Az MDP Központi Vezetőségének. Bp., 1956. szept. 21.

¹⁰⁷ MNL OL M-KS 276-66-40. ő. e. 17. Feljegyzésrészlet a délszláv szövetség munkájáról, d. n.; uo. 40. ő. e. 22. Feljegyzés. Bp., 1956. aug. 24.

okozna.¹⁰⁸ Kovács Péter, az Oktatási Minisztérium nemzetiségi osztályának vezetője október 8-án írt jelentésében elismerte, hogy a délszláv pedagógusok rehabilitálását rendkívül hosszas tárgyalás, többszöri sürgetés, a KV-vel való egyeztetés előzte meg. Súlyos problémának tartotta, hogy a kieső időszak szolgálati évekre való beszámítását nem szabályozták egységesen. Tudomása szerint tizenhárman kérték rehabilitálásukat, de ebből már csak egy ügy volt folyamatban, és úgy vélte, mindössze további egy-két tanítót rehabilitálhatnának még.¹⁰⁹ A pártvezetés ugyanakkor fontos eredményként hivatkozott arra, hogy 1956 őszére a délszláv kisebbség három országgyűlési képviselővel rendelkezett (Matéczy János, Kaszapovics András, a kátoi Új Élet Termelőszövetkezet elnöke és Paukovics Irén), négy településen volt tanácselnökük (például Dujmov Péter Hercegszántón), és két településen ők adták a közösségi párttitkárt (például Besir Miklós Katymáron).¹¹⁰

A nyitott kérdések rendezésére azonban nem sok idő maradt. Október 23-án Budapesten kitört a forradalom, amelynek leverése a magyar–jugoszláv állam- és pártközi kapcsolatokban is új helyzetet teremtett.

THE SOUTHERN SLAVS LIVING IN THE BAJA TRIANGLE AND CHANGING HUNGARIAN–YUGOSLAV RELATIONS (1944–1956)

By Péter Vukman

SUMMARY

The Southern Slav minority living in the area of the so-called Baja triangle occupied a special position in Hungarian–Yugoslav relations between 1944 and 1956. After the Second World War, they were used by the Yugoslav leadership as a tool to achieve its goals, especially in relation to the floating of the territorial issue, the educational opportunities of the inhabitants and the alleged offences committed against them. Yet the inhabitants of the Baja triangle also played a decisive role in the aspirations of the Southern Slavs in Hungary. After 1948, their privileged position was reversed: the community, stigmatised for Titoism, was denied the possibility of self-organisation, its local leaders were interned and imprisoned on trumped-up charges, and many were deported. After 1953, their rehabilitation was protracted, and the Hungarian Communist Party did not address their fate in any meaningful way until the turn of 1955–1956, while the Yugoslavs again used them as a tool, regarding the improvement of their situation as a precondition for normalisation.

¹⁰⁸ MNL OL M-KS 276-71-29. ő. e. 450. Feljegyzés. Bp., 1956. szept. 1.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-18/c sz.n./1956 (22. d.). Feljegyzés. Bp., 1956. okt. 8.

¹¹⁰ MNL OL XIX-J-1-k-(1945–1964)-Jugoszlávia-16/c sz.n./1956 (22. d.). Jelentés a magyarországi délszláv kisebbség helyzetéről, d. n.; MNL OL M-KS 276-66-40. ő. e. 19. Feljegyzésrészlet a tanácsai, párt és állami apparátusban alkalmazott délszláv dolgozókról, d. n.